

Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz¹

Füsun Yenilmez²
Esin Kılıç³

Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz

Öz

Ekonomik teoriye göre, işsizlik oranındaki değişimler işgücüne katılma oranı üzerinde iki farklı etkiye sahip olabilmektedir. İşsizlik oranının arttığı ekonomik daralma dönemlerinde işgücüne katılma oranının azalması gücünmüş işçi etkisi, işgücüne katılma oranının artması ise ilave işçi etkisi ile açıklanmaktadır. Bu çalışmada, Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemi verileri kullanılarak Türkiye’nin işgücü piyasasında bu iki etkiden hangisinin baskın olduğu araştırılmıştır. İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiye yönelik daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak amacıyla, ekonometrik analiz süreci eğitim düzeyi ve cinsiyete dayalı veriler kullanılarak yürütülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre yüksek ya da mesleki eğitilmiş kadınlar için ilave işçi etkisi baskın etki iken, kalifiye erkeklerin işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlave İşçi Etkisi, Gücünmüş İşçi Etkisi, İşgücü Piyasası, ARDL Modeli, Türkiye

The Relationship between Labor Force Participation Rate and Unemployment Rate in Turkey: An Analysis Based on Gender and Education Level

Abstract

According to the economic theory, changes in the unemployment rate can have two different effects on the labor force participation rate. In the periods of economic stagnation when the unemployment rate increases, the decrease in the labor force participation rate is explained by the discouraged worker effect; while the increase in labor force participation rate is explained by the added worker effect. In this study, it was investigated which of these effects is dominant in Turkey’s labor market, using data from January 2014 to July 2017. To achieve more detailed information on the relationship between labor force participation rate and the unemployment rate, the econometric analysis process was conducted using the data based on education level and gender. Findings indicate that the added worker effect is dominant for highly or vocation-educated women, while there was no significant long-term relationship between labor force participation and unemployment rate for high-skilled men.

Keywords: Added Worker Effect, Discouraged Worker Effect, Labor Market, ARDL Model, Turkey

1. Giriş

Üretimin ve dolayısıyla reel gelirin artışı, üretim faktörlerinin etkin kullanımı ile mümkün olmaktadır. Dar tanımlı istihdam kavramı göz önünde bulundurulduğunda, ekonominin potansiyel üretim sınırlarına emeğin tam istihdamı ile ulaşılacağı söylenebilir. Bununla birlikte emeğin niteliğindeki iyileşmeler, bu sınırların genişlemesine yol açmaktadır. Böylece bir taraftan bireylerin işgücü piyasasına aktif katılımının sağlanması, diğer taraftan emeğin niteliğindeki artışlar ve emeğin verimli kullanımı, ekonomik büyümenin işgücü piyasası kaynaklı temel dinamiğini oluşturmaktadır.

¹ Bu çalışmada 13-14 Ekim 2017 tarihleri arasında Eskişehir’de düzenlenen I. Uluslararası Kadın Araştırmaları Sempozyumu’nda yazarlar tarafından sunulan “İşgücüne Katılım ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye’deki Kadın İşgücü Üzerine Bir Değerlendirme” adlı bildiri elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır.

² Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. yenilmez@ogu.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-7619-8621>.

³ Dr. Öğr. Üy., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. esinkilic@ogu.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0003-1681-5186>.

İşgücüne katılma oranı, aktif nüfusun kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranı olarak tanımlanmaktadır. Bu oranın yüksek olması, çalışma yaşında olan kadın ve erkeklerin çalışma hayatına dâhil olma noktasında istekli olduklarını gösterir. Bir ülkede işgücüne katılma oranının yüksek olması, aynı zamanda o ülkede insan kaynağının etkin kullanılıp kullanılmadığının da bir göstergesidir (Yamak vd., 2012).

Gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan genel görünüm, kadın işgücüne katılma oranının erkeklerin işgücüne katılma oranından düşük olmasıdır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde ve genel olarak güçlü bir ekonomik görüntü vermelerine rağmen Hindistan ve Türkiye gibi yükselen ekonomilerde kadın ve erkeklerin işgücüne katılma oranları arasındaki fark oldukça büyüktür. Ayrıca kadınların ekonomik ve toplumsal hayata katılımları, ekonomik refahtan erkeklerle aynı ölçüde faydalanmalarını da sağlayamamaktadır. Birleşmiş Milletlerin 2017 tarihli Dünya Nüfusunun Durumu raporuna göre dünya ölçeğinde kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farkı %23'tür; diğer bir deyişle benzer işleri yapan kadınlar, erkeklerin kazançlarının %77'si kadar kazanç elde etmektedir (UNFPA, 2017). Kadınların kazanç ve işgücü piyasası temelli diğer haklardan yararlanma durumları, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre iyileşme gösterebilmektedir. Ancak, bu yararlanımlar konusunda da bütün toplumlarda kadın işgücü erkeklerin gerisinde yer almaktadır (Kakıcı vd., 2007).

İşgücü piyasasını etkileyen pek çok faktör bulunmakla birlikte; ekonomik konjonktür, işgücü piyasasının genel seyrini belirleyen temel faktörlerden biri olmasının yanı sıra, işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında bir ilişkinin ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. İşgücü piyasası koşullarının ekonomik konjonktürle birlikte değişmesi, işgücüne katılma kararları noktasında iki farklı etki doğurabilir. Bu etkilerden ilki gücümüş işçi etkisidir. Konjonktürün daralma dönemlerinde işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında ortaya çıkan ters yönlü etki gücümüş işçi etkisi olarak adlandırılmaktadır. Bu etki, işsizliğin artması (ya da istihdam olasılığının azalması) iş arama maliyetlerini arttıracığı ya da aktif iş arama sürecinin faydasını azaltacağı için ekonomik birimlerin iş aramaktan vazgeçmesi sonucu ortaya çıkar (Cahuc ve Zylberberg, 2004). Bunun yanı sıra, geliri sağlayan aile bireyinin ekonomik durgunluk esnasında işsiz kalması ya da gelirinin düşmesi durumunda, daha önce işgücü piyasasında olmayan başka bir aile bireyinin iş aramaya başlaması ile işgücüne katılma oranı artışları da gözlenebilmektedir. Bu ikinci etkiye de ilave işçi etkisi adı verilmektedir. Geleneksel bakış açısı içerisinde ailenin geçimini sağlayan bireyin erkek olarak kabul edilmesi çerçevesinde, ilave işçi etkisi değerlendirilirken eşi işsiz kalan kadınların işgücüne katılımı üzerine odaklanılmaktadır. Bu noktada işsizlik artışı eşi işsiz kalan kadınların boş zaman-çalışma tercihlerini değiştireceğinden (Mincer, 1962; Lundberg, 1985), konjonktürün daralma dönemlerinde ortaya çıkacak işgücüne katılma oranındaki artışın kaynağını kadınların işgücüne katılımı oluşturacaktır. Ancak "ikincil işçi", eşi işsiz kalan bir kadın olabileceği gibi öğrenim çağından çıkmış bir genç (Lundberg, 1985: 12) ya da geniş aile yapısı içinde daha önce çalışmayan bir birey de olabilir. Ülke deneyimlerinde bu iki etkiden hangisinin baskın olacağını ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel özelliklerinin de belirlediği gözlenmektedir (Fuchs ve Weber, 2017: 5971).

Bu çalışmada öncelikle, Türkiye'de işgücü piyasasının genel görünümünü belirleyebilmek amacıyla işsizlik sorunu ve eğitim düzeylerine göre kadın ve erkeğin işgücüne katılma oranları incelenmiştir. Çalışmanın uygulamalı bölümünde, önce Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişki genel olarak analiz edilmiştir. Analizler cinsiyet ve cinsiyet-eğitim düzeyi ayrımı özelinde de

tekrarlanarak, Türkiye’de işgücü piyasasında güvenmiş işçi-ilave işçi etkilerinden hangisinin baskın olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Türkiye’de İşsizlik Sorunu

Türkiye’de işsizlik sorunu, Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar geçen sürede yaşanan hızlı toplumsal ve ekonomik değişimle beraber artış göstermiştir. 1950’lerden sonra artan kırdan kente göç olgusu ve kentleşme hareketiyle birlikte işsizlik sorunu daha da büyümüştür. 80’li ve 90’lı yıllar, küreselleşme ve teknolojik ilerlemenin de etkisiyle Türkiye’de yüksek işsizlik rakamları gözlenmesine neden olurken; 2001 krizinden sonraki süreçte işsizlik sorunu daha yüksek bir ivme kazanmıştır. Bu krizin ardından, daha ekonomi kendini tam olarak toparlayamadan 2008 küresel krizi ortaya çıkmış ve işgücü piyasasını olumsuz etkilemiştir. Art arda yaşanan bu iki kriz sonrası ekonominin genel görünümünde düzelmeye sağlandığında bile, işgücü piyasasında anlamlı bir iyileşme söz konusu olmamıştır (Durak ve Kaya, 2014).

Özellikle son yıllarda Türkiye’de işsizlik oranları artış eğilimindedir. Tablo 1’de 1980’den bu yana işsizlik oranları onar yıllık periyodlarla gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Genel İşsizlik Oranı

Yıllar	İşsizlik (%)	Yıllar	İşsizlik (%)	Yıllar	İşsizlik (%)	Yıllar	İşsizlik (%)
1980	7,2	1990	8,0	2000	5,6	2010	11,1
1981	7,2	1991	8,2	2001	7,2	2011	9,1
1982	7,6	1992	8,5	2002	9,0	2012	8,4
1983	7,5	1993	8,9	2003	9,1	2013	9,0
1984	7,4	1994	8,6	2004	8,9	2014	9,9
1985	6,9	1995	7,6	2005	9,5	2015	10,3
1986	7,7	1996	6,6	2006	9,0	2016	10,9
1987	8,1	1997	6,8	2007	9,2	2017	10,9
1988	8,7	1998	5,9	2008	10,0		
1989	8,6	1999	6,6	2009	13,0		
ORTALAMA	7,7		7,6		9,1		9,95

Kaynak: Eğilmez, 2017⁴

Tablo 1’de verilen işsizlik oranlarının onar yıllık ortalamalarına bakıldığında, işsizlik oranının artış eğiliminde olduğu ve son 7 yılın ortalamasının %10 seviyesine ulaştığı açık bir şekilde görülebilir.

Aslında Türkiye’de işsizlik sorunu tek başına makro politikalarla da çözümlenemeyecek kadar ciddi ve yapısal niteliktedir. Yapısal işsizlik sorunu oluşturan nedenlerin başında işgücüne katılım, eğitim ile işgücü piyasasının bağlantısı, piyasanın genel yapısı ve istihdamın sektörel dönüşümü gibi konular yer almaktadır (T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Türkiye’nin önemli temel problemlerinden birisi işsizlikle mücadele ederken, aynı zamanda düşük işgücüne katılma oranını da artırmaktır. Bu noktada yeni iş imkânları ve istihdam yaratma, makroekonomi politikalarının öncelikli ve doğrudan hedefi olmalıdır.

3. Türkiye’de Eğitim Durumuna ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılma Oranları

İşgücüne katılımı belirleyen sosyoekonomik pek çok faktör söz konusu olmakla birlikte, bu faktörlerden en önemlisi kuşkusuz ki eğitim düzeyidir. Eğitim, beşeri sermayeye katkıda bulunarak ekonomilerin büyümesini sağlamanın yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasal kalkınma

⁴ Tablo, IMF (2017) verileri kullanılarak güncellenmiştir.

dinamiklerini de harekete geçirmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin hem bu kalkınma dinamiklerinden faydalanabilmesi için, hem de var olan işgücü potansiyelinden etkin şekilde faydalanabilmesi için eğitimde ve istihdamda cinsiyet eşitliğini sağlayıcı politikalar izlemesi çok önemlidir. Ayrıca eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının sosyal adaletin sağlanması açısından da son derece önemli olması, bu konunun bütüncül bir bakış açısıyla toplumsal bir hedef olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Rankin ve Aytaç, 2006).

Tablo 2'de hem genel hem de eğitim düzeyleri özelinde, toplam ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ve işsizlik oranları sunulmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Eğitim Düzeylerine ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılma Oranları ve İşsizlik Oranları (15+ yaş, %)

Eğitim Durumu	İşgücüne Katılma Oranı						İşsizlik Oranı					
	Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Toplam	52,0	52,8	72,0	72,5	32,5	33,6	10,9	10,9	9,6	9,4	13,7	14,1
Okur-yazar olmayanlar	17,8	18,8	30,4	32,4	15,2	15,9	5,7	5,8	11,8	11,2	3,2	3,6
Lise altı eğitimliler	48,4	48,9	68,9	69,3	27,2	27,7	10,2	9,8	9,8	9,6	11,0	10,5
Lise	54,4	54,8	71,2	71,6	33,7	34,3	13,4	13,3	10,5	10,1	21,1	21,3
Mesleki veya teknik lise	65,9	66,1	81,6	81,0	41,4	42,6	11,6	11,9	8,7	9,0	20,6	20,5
Yükseköğretim	79,7	80,2	86,4	86,5	71,3	72,7	12,0	12,7	8,8	8,7	16,9	18,4

Kaynak: TÜİK, 20173

Tablo 2'de verilen toplam işsizlik oranları değerlendirildiğinde, genel işsizlik oranının 2016 ve 2017 yılları itibarıyla değişiklik göstermediği ve %10,9 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Erkeklerde bu oran 2016 yılında %9,6 iken, 2017 yılına gelindiğinde %9,4'e gerilemiş; kadınlarda ise 2016 yılında %13,7 olarak gözlenen işsizlik oranı 2017 yılında %14,1'e yükselmiştir. 2017 yılında toplam işsizlik oranı, işgücüne katılma oranı %18,8 gibi oldukça düşük bir seviyede olan okuryazar olmayanlarda %5,8 iken; işgücüne katılma oranı en yüksek yüzdeye sahip (%80,2) yükseköğretim mezunlarında %12,7 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında erkeklerde okuryazar olmayanların işgücüne katılma oranı %32,4'tür. İşsizlik oranı ise işgücüne katılma oranı göz önünde bulundurulduğunda %11,2 gibi oldukça yüksek bir oranla gözlenmiştir. Yükseköğretim mezunlarında erkeklerin işgücüne katılma oranı %86,5 iken, işsizlik oranı %8,7 olarak gerçekleşmiştir. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin işgücüne katılma oranı erkeklerin yaklaşık yarısı kadarken, işsizlik oranı okuryazar olmayan erkeklerle göre oldukça düşük bir düzeydedir (%3,6). 2017 yılında yükseköğretim mezunu kadın ve erkeklerin işgücüne katılma oranı arasındaki fark %13,8 olmakla birlikte, yükseköğretim mezunu kadınlarda işsizlik oranı %18,4 olarak gözlenmiştir ve bu oran yükseköğretim mezunu erkek işsizlik oranının iki katından daha fazladır.

Tablodaki veriler üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak olursa, hem kadın hem de erkeklerde eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılma oranı artmaktadır. Ancak yükseköğretim dışındaki her eğitim düzeyinde kadınların işgücüne katılma oranı, erkekler için gözlenen oranların yarısı kadardır. Bununla birlikte, eğitim düzeyi arttıkça erkek işsizlik oranı azalma eğilimi gösterirken; Türkiye'de daha yüksek eğitim düzeyindeki kadınların işsizlik sorunu ile daha fazla karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) hesaplarına göre, 2017 yılında işgücüne katılma oranı dünya sıralamasında Türkiye %51,5 düzeyindeki işgücüne katılma oranı ile 188 ülke arasında 163. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin %32 dolaylarındaki kadın işgücüne katılma oranı ile bu

sıralamadaki yeri 165 iken, OECD ülkeleri ortalama kadın işgücüne katılma oranı %51'dir. Erkeklerin işgücüne katılımında ise Türkiye OECD ortalaması olan %68,5 değerinin üzerinde ve 188 ülke arasında 104. sıradadır (World Bank, 2017). Bu verilerden de görülebileceği gibi, Türkiye'nin toplam işgücüne katılma oranının bu ölçüde düşük ve dünya sıralamasındaki yerinin bu kadar geride olmasının önemli nedenlerinden birisi de kadının işgücüne katılımının düşük olmasıdır. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Eylem Planları (2017-2019) ile ilgili 04/07/2017 Tarihli ve 2017/22 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile, kadın işgücüne katılma oranı 2023 hedefi güncellenerek %35'ten %41'e yükseltilmiş olmakla birlikte, bu hedefin yeniden güncellenerek OECD ortalamasına çıkarılması elzemdir. Cinsiyet eşitliğinin artırılması ve kadının güçlendirilmesi, yoksulluğu azaltıcı bir unsur olarak Birleşmiş Milletlerin Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında yer alarak kadının işgücüne katılımının artırılması da hedeflerden biri olarak belirlenmiştir (United Nations, 2012). Ancak, 2008 yılından bu yana dünya ölçeğinde kadınların işgücüne katılma oranı azalış göstermiştir. Bu hedeflerden uzaklaşmak yalnızca kadının toplumda görünürlüğü azaltmakla kalmayıp, kendilerinin ve içerisinde buldukları hane halkının sosyal ve ekonomik refah kayıplarına yol açmaktadır.

Aslında Türkiye'de doğurganlık oranının azalması, artan eğitim düzeyi, teknolojik gelişme gibi etkenler zaman içerisinde kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılmasını sağlamış, ücret artışları da çalışma tercihinin fırsat maliyetini artırarak kadınları işgücü piyasasında yer almaya yönlendirmiştir (Burtan Doğan ve Kaya, 2014: 95). Ancak kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı, kalifiye işçi gerektirmeyen iş alanlarında yoğunlaşmış ve erkeklere göre daha düşük ücretli ve sosyal güvenlik haklarından yoksun bir çerçevede şekillenmiştir (Yenilmez ve Işıklı, 2010). Özellikle ülkelerde yaşanan ekonomik krizler, hane bütçesine katkı sağlamak isteyen düşük eğitim seviyesindeki kadınların kayıt dışı istihdamını artırarak işgücüne katılma oranının olduğundan daha düşük görünmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de 2016 yılı verilerine göre kayıt dışı istihdam oranı %33,5 olarak gerçekleşmiştir. Kayıt dışılığın en yoğun olduğu sektör %82 ile tarım sektörü olmuştur. İkinci sırada %35,7 ile inşaat sektörü yer almaktadır. Bunu %20,35 ile sanayi sektörü ve %20,2 ile hizmetler sektörü takip etmektedir (www.sgk.gov.tr). Kadınlarda ise kayıt dışı istihdam oranı 2016 yılında %44 düzeyindedir (DİSK/Genel-İş Sendikası Araştırma Dairesi, 2017). Kadınların ağırlıklı olarak tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasının da etkisiyle genel orana göre oldukça yüksek seyreden kayıt dışı kadın istihdamı oranının 2023 yılında %30'a düşürülmesi de Ulusal İstihdam Stratejisi'nin hedefleri arasındadır.

4. Literatür

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi evli kadınların evde çalışma-piyasada çalışma-boş zaman tercihleri çerçevesinde inceleyen öncü çalışmalardan bazıları Mincer (1962) ve kadınların bu tercihlerini etkileyen eğitim ve çocuk sahipliği gibi faktörleri de dikkate alan Cain (1962) ve Bowen ve Finegan (1969)'dur (Leibowitz, 1975). Bu öncü çalışmalardan Mincer (1966), evli kadınların eşlerinin geçici işsizlik yaşamaması durumunda işgücü piyasasına daha fazla dâhil olma tercihi gösterdikleri bulgusuna ulaşırken; Cain (1966), işsizlik oranı arttığında ortaya çıkan ilave işçi etkisine rağmen toplam işgücüne katılma oranında güvenmiş işçi etkisinin baskın olduğunu ifade etmiştir (akt. Lundberg, 1985: 12-13). Lundberg (1985: 14) ise ilave işçi etkisinin ele alındığı teorik çerçeveye belirsizlik ve kredi kısıtlarını da dâhil ederek güçlü olmayan ancak ilave işçi etkisini destekleyecek anlamlı sonuçlara ulaşmıştır. Maloney (1987) de 1975 yılında 1.585 evli çift üzerinde yapılan analiz sonucunda, evli kadınların eşlerinin işsizliği ve eksik istihdamı durumunda işgücü piyasasına dâhil olma davranışı gösterdiği

sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu davranış, evli kadının da arzu ettiği çalışma saatinde istihdam edilip edilmediğine (işsiz ya da eksik istihdamda oluşuna) bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Stephens (2002) ise kadının işgücü piyasasına katılma kararını, eşin işsizlik durumundan ziyade işten çıkarılma sürecinin öncesi ve sonrası üzerinden ele almış; evli kadınlar için ilave işçi etkisinin eşin işten ayrılma sürecinden önce başladığı ve eşin işten ayrılması ile birlikte bu etkinin güçlendiği şeklinde bir bulguya ulaşmıştır.

Literatürdeki uygulamalı çalışmalarda işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişki araştırılırken, genellikle hane halkı işgücü ya da istihdam anketleri gibi mikro düzeyde veri sağlayan araştırmalardan yola çıkılmaktadır. Bu çalışmalardan Başlevent ve Onaran (2003) 1994 krizi sürecinde Türkiye için, Parker ve Skoufias (2004) Meksika için, Spletzer (2007) Amerika için, Gong (2010) 2008 krizi sonrası Avustralya için, Bredtmann vd. (2013) Avrupa Birliği için, Fuchs ve Weber (2017) 30-34 yaş arası kadınlar ve 30-54 yaş arası erkekler için ve uzun dönem işsizlik durumunda geçerli olmak üzere Almanya için ilave işçi etkisinin gücümüş işçi etkisine baskın olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ancak Fuchs ve Weber (2017) tarafından elde edilen bulgular, kısa dönemde kadınlar, genç işçiler ve yaşlı erkekler için gücümüş işçi hipotezini destekler niteliktedir. Biggart ve Furlong (1996), Blundell vd. (1992), Benati (2001) yapılan analizler sonucu işgücü piyasasında gücümüş işçi etkisinin baskın olduğu sonucuna ulaşılan diğer çalışmalardandır. Türkiye’de işgücüne katılma oranı-işsizlik oranı ilişkisini hane halkı işgücü anketini kullanarak araştıran ve analiz dönemi 2008 krizini de kapsayan Karaoglan ve Okten (2015) ise hem ilave işçi hem de gücümüş işçi hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi makro veriler kullanılarak inceleyen çalışmalardan Darby vd. (2001), Japonya, Fransa, İsveç ve ABD için gücümüş işçi hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Filatriau ve Reynès (2012), OECD ülkeleri üzerine yürüttüğü yatay kesit analizi sonucunda kıta Avrupası ve Latin ülkeleri ile Japonya’da 25-54 yaş arası kadınlarda ilave işçi etkisini işaret eden bulgulara ulaşmıştır. Lee ve Parasnis (2014) tarafından biri gelişmekte olan ülkelerin, diğeri ise OECD ülkelerinin verilerinden oluşan iki farklı panel veri seti ile yapılan analizin sonucuna göre, OECD ülkelerinde gücümüş işçi etkisi, gelişmekte olan ülkelerde ise ilave işçi etkisi baskındır.

Makro verilerin analizi ile Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçları genel olarak işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını işaret etmektedir. Bu çalışmalardan, toplam işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi Türkiye geneli için incelemenin yanı sıra cinsiyet ve yerleşim yeri özelinde analizlere de yer veren Ağazade (2014), Ocak 2005-Eylül 2013 dönemi verilerini kullanmıştır. Ekonometrik analiz sonucunda iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Tansel vd. (2015) toplam, yaşa göre ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı yönündedir. 1989-2012 dönemi altı aylık verileriyle toplam ve eğitim düzeyine göre kadın işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi araştıran Yıldırım (2014) ise eğitim düzeyi yüksek kadınlarda ilave işçi etkisinin ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma, işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında ortaya çıkabilecek ilişkinin varlığı ve yönünün, cinsiyetin yanı sıra eğitim düzeyi ile de bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Akyeamong (1992)’ye göre de Kanada’da 90’larda yaşanan resesyonda ortaya çıkan gücümüş işçi etkisinin, 80’li yılların başındaki resesyon dönemine göre yarı yarıya düşük olmasının sebeplerinden biri devlet destekli eğitim programlarıdır.

5. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemine ait veri seti kullanılarak, Türkiye’de işgücüne katılma oranı ile işsizlik arasındaki ilişki hem genel olarak hem de cinsiyet ve cinsiyet-eğitim düzeyi ayrımı özelinde araştırılmıştır. Ekonometrik analizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 15-64 yaş arasındaki nüfus üzerinden hesaplanan işgücü piyasası verileri kullanılmıştır. Bu çerçevede, toplulaştırılmış işsizlik oranı verileri ile toplulaştırılmış, cinsiyete göre ve cinsiyet-eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranı verileri TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi (MEDAS) veri tabanından alınmıştır. Ekonometrik modele dâhil edilecek değişkenleri simgeleyen kısaltmalar Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3: Değişkenler

Eğitim Durumu	İşsizlik Oranı	İşgücüne Katılma Oranı		
		Cinsiyet		
		Toplulaştırılmış	Kadın	Erkek
Genel	IO	IKO	KIKO	EIKO
Okuma Yazma Bilmeyen			OYBKIKO	OYBEIKO
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen			OYKIKO	OYEIKO
İlkokul			IKIKO	IEIKO
İlköğretim			IOKIKO	IOEIKO
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul			ODMKIKO	ODMEIKO
Genel Lise			LKIKO	LEIKO
Lise Dengi Mesleki Okul			LDMKIKO	LDMEIKO
Yükseköğretim			YKIKO	YEIKO

Hem işsizlik oranı serisi hem de işgücüne katılma oranı değişkeninin genel, cinsiyete göre ve cinsiyete ve eğitim durumuna göre elde edilen tüm serileri, modele taşıdıkları mevsimsel özelliklerden TRAMO/SEAT yöntemi ile arındırılarak dâhil edilmiştir. Her değişkenin mevsimsel özelliklerinden arındırılan serilerine ait betimsel istatistikleri Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4: Betimsel İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
IO	10,763	10,522	12,107	9,558	0,704
IKO	56,280	56,423	57,792	53,781	1,003
KIKO	35,268	35,250	37,502	31,753	1,404
EIKO	77,196	77,273	78,169	75,630	0,615
OYBKIKO	22,614	22,634	23,629	21,731	0,493
OYBEIKO	47,144	47,243	49,389	44,861	1,228
OYKIKO	25,107	25,119	26,572	23,491	0,691
OYEIKO	77,293	77,129	79,917	74,053	1,554
IKIKO	31,435	31,399	33,238	28,575	1,173
IEIKO	79,980	79,869	80,669	78,993	0,456
IOKIKO	29,141	28,651	34,175	21,147	4,120
IOEIKO	75,763	75,415	92,156	58,865	10,198
ODMKIKO	21,312	20,695	25,606	19,451	1,745
ODMEIKO	63,984	62,324	78,665	56,664	6,781
LKIKO	33,651	33,180	37,109	32,126	1,468
LEIKO	72,885	72,852	73,692	71,543	0,477
LDMKIKO	42,198	42,081	43,820	40,362	0,972
LDMEIKO	82,948	82,895	84,586	81,803	0,769
YKIKO	72,848	72,829	74,102	71,038	0,723
YEIKO	89,126	89,354	89,973	87,473	0,763

Tablo 4’teki betimsel istatistiklere göre Ocak 2014-Temmuz 2017 döneminde Türkiye’de işsizlik oranı ortalama %10,76’dır. Genel işgücüne katılma oranı değerine bakıldığında

Türkiye’de ilgili dönemde çalışabilir çağdaki nüfusun ortalama %56’sının işgücüne katıldığı görülmektedir. Kadın işgücüne katılma oranı ise erkek işgücüne katılma oranının yarısı kadardır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, cinsiyet ve eğitim durumu birlikte göz önünde bulundurulduğunda kadınların işgücüne katılımı her eğitim düzeyinde erkeklere göre oldukça düşüktür. Aradaki fark yalnızca yükseköğretim mezunları özelinde azalmaktadır. Yine de ilgili ortalama değer, yükseköğretim mezunu her dört kadından birinin işgücünde olmadığını göstermektedir. Diğer eğitim düzeyleri için kadın işgücüne katılma oranının ortalama değerleri ise oldukça düşük gerçekleşmektedir ve her eğitim düzeyinde kadınların işgücüne katılma oranı, erkeklerin işgücüne katılma oranının ortalama değerinin yarısı kadar ya da yarısından çok daha azdır. İlgili dönemde kadın işgücüne katılma oranının en düşük ortalama değeri ortaokul veya dengi meslek ortaokul mezunları için gözlenirken, işgücüne en az katılım gösteren erkekler istatistiklere okuma yazma bilmeyenler olarak yansımıştır. Ancak, özellikle düşük eğitim düzeyindeki istatistikler değerlendirilirken, Türkiye’de yüksek düzeydeki kayıt dışı işgücü piyasası hareketlerini ve istihdamı göz önünde bulundurmamak yanlış bir değerlendirmeye yol açabilecektir. Dolayısıyla hem kadın hem de erkekler için düşük eğitim durumundaki ortalama değerlerin, cinsiyete göre ortalamalardan bu derece düşük olmasını bu çerçevede ele almak daha doğru bir yaklaşımdır. Ortalama değerlerine göre en yüksek dalgalanmalar ise hem kadın hem de erkekler için ilköğretim ve ortaokul ve dengi meslek ortaokul mezunlarının işgücüne katılma oranlarında görülmektedir.

Çalışmada işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişki araştırılırken ARDL modeli kullanılmıştır. ARDL modeli bağımlı ve bağımsız değişkenlerin uygun gecikmeli değerlerinin modele dâhil edilmesiyle oluşturulan dinamik bir model olup, y bağımlı değişkeni, x ise bağımsız değişkeni ifade etmek üzere genel bir ARDL (p, q) modeli Eşitlik 1’deki gibi yazılabilir.

$$ARDL(p, q): y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i y_{t-i} + \sum_{j=0}^q \delta_j x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Çalışmanın amacı çerçevesinde ekonometrik analizde kullanılacak genel bir ARDL modeli ise Eşitlik 2’de verilmiştir.

$$IKO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i IKO_{t-i} + \sum_{j=0}^q \delta_j IO_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

6. Ekonometrik Analiz

Ekonometrik analiz sürecinde öncelikle, çalışmada kullanılan değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından ortaya konulan Philips-Perron (PP) testi kullanılarak yapılan birim kök testi sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur. Serilerin durağan olup olmadığını araştırmada kullanılan iki test için de sıfır hipotezi değişkenlerin birim kök içerdiği şeklindedir.

Tablo 5’te verilen sonuçlar incelendiğinde, değişkenlerin genel olarak düzey değerlerinde birim kök içerdikleri görülmektedir. Her iki test için de düzey değerlerinde birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedilebildiği değişkenler sabit ve trendli model için işgücüne katılma oranı (IKO), kadın işgücüne katılma oranı (KIKO), erkek işgücüne katılma oranı (EIKO) ve ilkökul mezunu kadın işgücüne katılma oranıdır (IKIKO). Bu değişkenlerin grafikleri incelendiğinde ilgili değişkenlere ait serilerin artan trend içerdiği görülmüştür. Dolayısıyla sabitin ve trendin birlikte dâhil edildiği modelin sonuçlarına dayanarak bu dört değişkenin düzeyde durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Yalnızca sabitin dâhil edildiği modelin sonuçları ise ortaokul ve dengi meslek ortaokul mezunu erkek işgücüne katılma oranı (ODMEIKO) değişkeninin düzeyde durağan olabileceğini işaret etmektedir. ODMEIKO

değişkenine ait serinin grafiği incelendiğinde ise bu serinin belirgin bir azalan trende sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ODMEIKO değişkeninin birim kök sınavında sabit ve trendin birlikte dâhil edildiği modelin kullanılması daha uygundur. Sabit ve trendin birlikte dâhil edildiği modele göre ise ODMEIKO değişkeni düzeyde durağan değildir.

Tablo 5: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		PP		Değişken	ADF		PP		Bütünleşme Derecesi
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend		Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	
IO	-2,13	-4,19**	-1,61	-1,71	Δ IO	-3,97***	-4,03**	-3,83***	-3,92**	I(1)
IKO	-2,57	-4,21***	-2,57	-5,44***	Δ IKO	-6,07***	-5,82***	-9,14***	-8,13***	I(0)
KIKO	-2,74*	-5,22***	-2,49	-13,88***	Δ KIKO	-7,10***	-7,01***	-25,84***	-24,29***	I(0)
EIKO	-2,37	-4,69***	-2,36	-4,19**	Δ EIKO	-4,38***	-4,33***	-8,71***	-8,16***	I(0)
OYBKIKO	-2,59	-0,79	-1,30	-1,39	Δ OYBKIKO	-4,72***	-4,69***	-4,78***	-4,72***	I(1)
OYBEIKO	-3,29**	-3,41*	-2,24	-2,44	Δ OYBEIKO	-5,86***	-5,79***	-9,26***	-10,28***	I(1)
OYKIKO	-2,87*	-2,98	-2,84*	-2,98	Δ OYKIKO	-6,83***	-6,73***	-8,21***	-8,22***	I(1)
OYEIKO	-2,21	-2,53	-2,28	-2,62	Δ OYEIKO	-5,72***	-5,65***	-7,58***	-9,15***	I(1)
IKIKO	-0,39	-5,59***	-2,08	-4,49***	Δ IKIKO	-6,72***	-6,59***	-8,23***	-7,81***	I(0)
IEIKO	-2,38	-2,53	-2,36	-2,65	Δ IEIKO	-7,82***	-7,88***	-8,28***	-8,47***	I(1)
IOKIKO	-1,84	-1,60	-1,89	-1,54	Δ IOKIKO	-7,20***	-7,35***	-7,18***	-7,32***	I(1)
IOEIKO	-0,48	-2,75	-0,43	-1,73	Δ IOEIKO	-2,25	-2,19	-5,05***	-4,98***	I(1)
ODMKIKO	-1,78	-1,93	-1,82	-2,40	Δ ODMKIKO	-6,97***	-7,33***	-4,55***	-4,54***	I(1)
ODMEIKO	-4,38***	0,02	-4,34***	1,16	Δ ODMEIKO	-2,99**	-4,44***	-2,97**	-4,29***	I(1)
LKIKO	4,49	0,09	6,25	0,42	Δ LKIKO	-7,79***	-11,16***	-7,639***	-13,82***	I(1)
LEIKO	-2,57	-3,47*	-2,46	-3,47*	Δ LEIKO	-8,13***	-8,04***	-8,87***	-8,97***	I(1)
LDMKIKO	-1,32	-3,85**	-1,32	-2,18	Δ LDMKIKO	-8,16***	-8,09***	-7,96***	-7,91***	I(1)
LDMEIKO	-1,28	-1,49	-1,36	-1,61	Δ LDMEIKO	-5,57***	-5,49***	-5,58***	-5,49***	I(1)
YKIKO	-1,89	-1,95	-2,19	-2,14	Δ YKIKO	-2,89*	-5,57***	-5,71***	-5,64***	I(1)
YEIKO	-2,70*	-2,46	-2,08	-2,12	Δ YEIKO	-3,84***	-4,03**	-7,01***	-7,06***	I(1)

ADF testi için uygun gecikme uzunlukları, maksimum 10 gecikme uzunluğu üzerinden Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmiştir. PP testinde Bartlett kernel spektral tahmin yöntemi kullanılmış, bant genişlikleri Newey-West Bandwidth yöntemi ile otomatik olarak seçilmiştir.

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Değişkenlerin birinci farktaki değerleri için elde edilen birim kök testi sonuçlarına bakıldığında, genel olarak hem sabitli hem de sabitli-trendli model için, her iki test ile birim kökün varlığını belirten sıfır hipotezinin reddedildiği sonuçlar elde edilmiştir. İlköğretim mezunu erkek işgücüne katılma oranı (IOEIKO) değişkeni için ise ADF ve PP test sonuçları farklılık göstermektedir. İlgili değişkenin birinci farkında, ADF testi değişkenin durağan olmadığını, PP testi ise durağan olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla IOEIKO değişkeni PP testine göre ise I(1) iken, ADF testine göre ancak daha yüksek dereceden fark durağan olabilecektir. Ekonometrik analizde kullanılacak ARDL modeli ise birinci farkta durağan (I(1)) veya düzey ya da birinci farkta durağan (I(0)/I(1)) değişkenlere uygulanabilmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 2011: 289-290, Pandey ve Shettigar, 2017: 42). ADF testine göre, ilköğretim mezunu erkek işgücüne katılma oranı (IOEIKO) değişkeninin düzeyde ya da birinci farkta durağan olmadığı tespit edildiği için (PP testine göre fark durağan I(1) bulunmasına rağmen analiz sonuçları güvenilir olmayabileceğinden) analiz dışında bırakılmıştır.

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik arasındaki ilişki incelenirken oluşturulan ARDL modellerine sabit ve trend birlikte dâhil edilmiştir. Model seçiminde maksimum gecikme uzunlukları 10 olarak alınmış ve en uygun model Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir. İlgili kriterin işaret ettiği modelin hata terimleri arasında seri korelasyon bulunması ya da hata terimlerinin normal

dağılmaması durumunda en uygun modele en yakın bilgi kriterine sahip model dikkate alınmıştır. Toplaştırılmış ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin ARDL sınır testi ile araştırıldığı analiz sonuçları Tablo 6'da verilmektedir. Tablo 6'da verilen F sınır testi alt ve üst sınırları gerçek örnek büyüklüğü değerleridir.

Tablo 6: İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi ARDL Sınır Testi Sonuçları (Toplaştırılmış ve Cinsiyete Göre)

Değişkenler	Model (Sabit ve Trendli)	F-Sınır Testi İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Eşbütünleşme	B-G Olasılık	B-P-G Olasılık	J-B Olasılık
IKO-IO	ARDL (2,1)	9,776	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,751 LM(2)=0,624 LM(4)=0,292	0,635	0,517
EIKO-IO	ARDL (3,1)	10,494	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,889 LM(2)=0,827 LM(4)=0,936	0,084#	0,194
KIKO-IO	ARDL (2,0)	13,307	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,359 LM(2)=0,522 LM(4)=0,268	0,695	0,357

B-G olasılığı, Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon LM Testi F istatistiği değerine; B-P-G olasılığı, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyanslık Testi F istatistiği değerine; J-B olasılığı, Jarque-Bera Normallik Testi χ^2 istatistik değerine aittir.

#Değişen varyans sorununu çözmek için HAC (Newey-West) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 6'daki ARDL sınır testi sonuçları incelendiğinde, işgücüne katılma oranı (IKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için Schwarz bilgi kriteri çerçevesinde en uygun modelin ARDL (2, 1) olduğu görülmektedir. Bu model ile elde edilen F sınır testi istatistiği %5 anlam düzeyinde üst sınır değerinden büyüktür. Bu sonuç, iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu işaret etmektedir. Erkek işgücüne katılma oranı (EIKO) ile işsizlik oranı arasında da en uygun model olan ARDL (3, 1) kullanılarak, %5 anlam düzeyinde uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kadın işgücüne katılma oranı (KIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında da eşbütünleşme ilişkisi bulunmakta olup, ARDL (2, 0) modeli ile elde edilen F sınır testi istatistiği değeri %1 anlam düzeyindeki üst sınır değerinden büyük elde edilmiştir. Her üç modelin çalıştırılmasıyla elde edilen hata terimleri arasında seri korelasyon bulunmamakta ve hata terimleri normal dağılmaktadır. EIKO-IO ilişkisinin araştırılmasında kullanılan modelin tahmini sonucunda elde edilen hata terimlerinin değişen varyansa sahip olabileceği göz önünde bulundurularak, uzun dönem katsayılar HAC (Newey-West) tahmincisi ile düzeltildikten sonra raporlanmıştır. Tahmin edilen tüm modellere ilişkin CUSUM ve CUSUMQ istikrarlılık testi sonuçları ise çalışmanın ekinde sunulmaktadır. İlgili grafikler incelendiğinde, her iki test için %5 anlam düzeyini gösteren sınırlar içinde kalındığı görülmektedir.

Hem toplulaştırılmış hem de cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasında uzun dönem ilişki bulunduğu sonucuna ulaşıldığı için, elde edilen bu ilişkinin yönünü ve anlamlılığını değerlendirmek amacıyla Tablo 7'de uzun dönem katsayılar verilmektedir.

Tablo 7: İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisine İlişkin Uzun Dönem Katsayılar (Toplaştırılmış ve Cinsiyete Göre)

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	IKO	EIKO	KIKO
IO	0,034 (0,099)	-0,019 (0,081)	0,013 (0,055)

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7'deki uzun dönem katsayılar incelendiğinde işgücüne katılma oranı (IKO) ile işsizlik oranının (IO) aynı yönde değiştiği görülmektedir. Elde edilen katsayıya göre, uzun dönemde işsizlik oranında oluşan 1 yüzde puanlık bir değişme, işgücüne katılma oranında 0,034 yüzde puanlık bir artışa neden olmaktadır. Bu ilişki uzun dönemde işgücü piyasasında ilave işçi etkisi olabileceğine dair bir bilgi sunmuş olsa da, ilgili katsayı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Benzer yorumlar kadın işgücüne katılma oranı (KIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişki için de yapılabilecektir. İki değişken arasındaki aynı yönlü ilişki bulgusuna rağmen, ilave işçi etkisine dair anlamlı bir istatistiksel kanıt ulaşılamamıştır. Erkek işgücüne katılma oranı (EIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişkinin sınanmasıyla elde edilen uzun dönem katsayısının işareti ise negatiftir. Bu bulgu, iki değişken arasında güvenmiş işçi etkisini işaret eden ters yönlü bir ilişki olabileceğini gösterse de ilgili katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır.

Tablo 8: Eğitim Durumuna Göre Kadın İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	Model (Sabit ve Trendli)	F-Sınır Testi İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Eşbütünleşme	B-G LM Test Olasılık	B-P-G Test Olasılık	J-B Olasılık
OYBKIKO-IO	ARDL (1,0)	4,375	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	YOK	LM(1)=0,838 LM(2)=0,918 LM(4)=0,719	0,507	0,951
OYKIKO-IO	ARDL (3,0)	9,249	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,462 LM(2)=0,759 LM(4)=0,398	0,449	0,499
IKIKO-IO	ARDL (2,0)	15,694	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,781 LM(2)=0,756 LM(4)=0,605	0,629	0,256
IOKIKO-IO	ARDL (1,5)	13,005	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,116 LM(2)=0,255 LM(4)=0,372	0,185	0,722
ODMKIKO-IO	ARDL (3,2)	8,105	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,223 LM(2)=0,789 LM(4)=0,330	0,060 [#]	0,749
LKIKO-IO	ARDL (9,4)	7,125	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	VAR (%10)	LM(1)=0,674 LM(2)=0,406 LM(4)=0,638	0,229	0,520
LDMKIKO-IO	ARDL (1,3)	11,896	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,645 LM(2)=0,891 LM(4)=0,461	0,187	0,645
YKIKO-IO	ARDL (9,7)	7,303	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	VAR (%10)	LM(1)=0,994 LM(2)=0,832 LM(4)=0,193	0,388	0,632

B-G olasılığı, Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon LM Testi F istatistiği değerine; B-P-G olasılığı, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyanslılık Testi F istatistiği değerine; J-B olasılığı, Jarque-Bera Normallik Testi χ^2 istatistik değerine aittir.

[#]Değişen varyans sorununu çözmek için HAC (Newey-West) tahmincisi kullanılmıştır.

Bir sonraki adımda, işgücü piyasasında işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin analizi, cinsiyete ve eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranı değişkenleri modele dâhil edilerek detaylandırılmaya çalışılmıştır. Eğitim durumuna göre kadın işgücüne katılma oranının işsizlik oranı ile ilişkisinin araştırılmasıyla elde edilen sonuçlar Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8 incelendiğinde, F sınır testi istatistiği değeri her anlamlılık düzeyinde alt sınır değerlerinden küçük olduğundan, okuma yazma bilmeyen kadın işgücüne katılma oranı (OYBKIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı sonucuna

ulaşmıştır. Okuma yazma bilen ve diğer tüm eğitim düzeyindeki kadınların işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasında ise, anlam düzeyleri birbirinden farklılık göstermekle birlikte, uzun dönemli ilişki bulunmaktadır. Hata terimlerinin seri korelasyona sahip olmadığı ve normal dağıldığı modeller üzerinden aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılan değişkenler için elde edilen uzun dönem katsayılar Tablo 9'da verilmektedir.⁵

Tablo 9: Eğitim Durumuna Göre Kadın İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi Uzun Dönem Katsayılar

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken						
	OYKIKO	IKIKO	IOKIKO	ODMKIKO	LKIKO	LDMKIKO	YKIKO
IO	-0,761*** (0,219)	-0,094 (0,134)	-3,526*** (0,555)	0,989*** (0,329)	0,951*** (0,205)	0,961*** (0,125)	2,421** (0,905)
Güçenmiş İşçi Etkisi			Güçenmiş İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 9'da verilen uzun dönem katsayılarına ait işaretler incelendiğinde, düşük eğitim seviyesindeki kadınların işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı (IO) 1 yüzde puan arttığında, ilköğretim mezunu kadınların işgücüne katılma oranı (IOKIKO) yaklaşık 3,5 yüzde puan azalmaktadır. Bu katsayı istatistiksel olarak anlamlı olup ilköğretim mezunu kadınların işgücü piyasası davranışlarında gücemiş işçi etkisinin baskın olduğu görülmektedir. Elde edilen katsayılar göre, okul bitirmemiş ancak okuyamaz olan kadınlar için de gücemiş işçi etkisi tespit edilmiş olmakla birlikte, bu etki ilköğretim mezunu kadınlara göre oldukça düşüktür. İlkokul mezunu kadınların işgücüne katılma oranı (IKIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan model sonucu elde edilen uzun dönem katsayı ise gücemiş işçi etkisini işaret edecek şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Mesleki eğitim almış kadınlar ile lise ve yükseköğretim mezunu kadınların işgücü piyasasındaki davranışları ise ilave işçi etkisini işaret etmektedir. Uzun dönem katsayılar, işsizlik oranı 1 yüzde puan arttığında mesleki eğitim almış kadınlar ile lise mezunu kadınların işgücüne katılma oranında yaklaşık olarak 1 yüzde puanlık artış olduğunu göstermektedir. Uzun dönem katsayı yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılımı çerçevesinde incelendiğinde, daha güçlü bir ilave işçi etkisi bulgusuna ulaşıldığı görülmektedir. İlgili katsayıya göre, işsizlik oranındaki (IO) 1 yüzde puanlık artış, yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılımını (YKIKO) 2,4 yüzde puan arttırmaktadır.

Elde edilen uzun dönemli sonuçlar ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, inceleme döneminde işgücüne katılma oranı ortalama değeri en yüksek olan (%72,8) yükseköğretim mezunu kadınların, işsizlik oranı artışlarında işgücü piyasasına en yüksek ek katılım davranışı gösteren kesim olduğu görülmektedir. Bu durum yüksek eğitimli kadınların önemli ölçüde ikincil işçi özelliği taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Yükseköğretim mezunu kadınlara göre ilgili dönemde ortalama oldukça düşük işgücü katılımı gösteren, ancak görece yüksek eğitim düzeyine sahip ya da mesleki eğitim almış kadınların da, yükseköğretim mezunu kadınlara göre daha zayıf olmakla birlikte, benzer bir ilave işçi etkisi ortaya çıkardığı

⁵ Ortaokul ve dengi mesleki okul mezunu kadın işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla oluşturulan model sonucu elde edilen hata terimleri değişen varyanslılık özelliği gösterebileceğinden uzun dönem sonuçlar sunulurken düzeltilmiş standart hata değeri kullanılmıştır.

görülmektedir. İşsizliğin arttığı dönemlerdeki gelir kaybının harekete geçirdiği bu kalifiye yedek emek stokunun işgücü piyasasına kalıcı olarak kazandırılması yönünde izlenecek politikaların, ekonominin canlandığı dönemlerde ekonomik büyüme artışına önemli ölçüde katkı sağlayacağı açıktır. Bu politikalar, özellikle eğitilmiş kadınların işgücüne katılma oranı ortalama değerini de artırarak, beşeri sermayenin üretim sürecine daha yüksek katılımı ile verimlilik artışlarını da beraberinde getirebilecektir.

Kadın ve erkeklerin eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranlarının işsizlik oranı değişimleri karşısında gösterdiği değişimleri karşılaştırabilmek amacıyla, benzer bir ekonometrik analiz her eğitim düzeyine göre erkek işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10: Eğitim Durumuna Göre Erkek İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	Model (Sabit ve Trendli)	F-Sınır Testi İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Eşbütünleşme	B-G LM Test Olasılık	B-P-G Test Olasılık	J-B Olasılık
OYBEIKO-IO	ARDL (3,1)	8,715	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,547 LM(2)=0,829 LM(4)=0,915	0,349	0,949
OYEIKO-IO	ARDL (2,1)	3,799	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	YOK	LM(1)=0,695 LM(2)=0,687 LM(4)=0,342	0,168	0,175
IEIKO-IO	ARDL (1,10)	8,232	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	VAR (%10)	LM(1)=0,844 LM(2)=0,899 LM(4)=0,681	0,097#	0,604
ODMEIKO-IO	ARDL (7,0)	0,092	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	YOK	LM(1)=0,158 LM(2)=0,367 LM(4)=0,659	0,677	0,661
LEIKO-IO	ARDL (1,10)	4,723	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	YOK	LM(1)=0,378 LM(2)=0,367 LM(4)=0,464	0,439	0,316
LDMEIKO-IO	ARDL (1,0)	10,025	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,465 LM(2)=0,767 LM(4)=0,585	0,346	0,195
YEIKO-IO	ARDL (3,3)	4,617	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	YOK	LM(1)=0,365 LM(2)=0,659 LM(4)=0,779	0,750	0,627

B-G olasılığı, Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon LM Testi F istatistiği değerine; B-P-G olasılığı, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyanslılık Testi F istatistiği değerine; J-B olasılığı, Jarque-Bera Normallik Testi χ^2 istatistik değerine aittir.

#Değişen varyans sorununu çözmek için HAC (Newey-West) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 10'daki sonuçlar incelendiğinde, eğitim düzeyi yüksek olan erkeklerin işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Bunun bir istisnası lise dengi mesleki okul mezunlarıdır. Lise dengi mesleki okul mezunu erkeklerin işgücüne katılma oranları (LDMEIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında %5 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen ve ilköğretim mezunu erkeklerin işgücüne katılma oranları (OYBEIKO ve IEIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında da uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Tespit edilen ilişkilerin yönünü ve anlamlılığını tespit etmek amacıyla, elde edilen uzun dönemli katsayılar Tablo 11'de verilmektedir.

Tablo 11: Eğitim Durumuna Göre Erkek İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi Uzun Dönem Katsayılar

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	OYBEIKO	IEIKO	LDMEIKO
IO	1,371** (0.504)	-1,669** (0.495)	-1,696*** (0,327)
	İlave İşçi Etkisi	Güçenmiş İşçi Etkisi	Güçenmiş İşçi Etkisi

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 11’de verilen uzun dönem katsayılar incelendiğinde, işsizlik oranında 1 yüzde puanlık artış olması durumunda, okuma yazma bilmeyen erkeklerin 1,37 yüzde puan daha fazla işgücüne katılım gösterdikleri görülmektedir. İlkokul ve lise ve dengi mesleki okul mezunu erkekler için elde edilen katsayılar ise anlamlı bir güvenmiş işçi etkisini işaret etmektedir. İlgili dönemde yükseköğretim mezunu erkeklerin ardından en yüksek işgücüne katılma oranı ortalamalarının gözlemlendiği değişkenler için elde edilen bu güçlü güvenmiş işçi etkisi, işgücü piyasasından gerçek bir çıkışı gösterebileceği gibi, kayıt dışı piyasaya geçişi de ifade edebilecektir. Bu sonucun kaynağını tespit etmek ise ancak mikro verilerin kullanıldığı bir analiz ile mümkün olabilecektir.

Eğitim düzeyine göre kadın ve erkek işgücüne katılma oranı değişkenlerinin kullanılmasıyla elde edilen sonuçlar karşılaştırılacak olursa, eğitim düzeyi yüksek olan kadınların işsizlik oranındaki artışlara oldukça duyarlı olup işgücü piyasasına katılma davranışı gösterdiği görülmektedir. İşsizlik oranları artışları, eğitim düzeyi yüksek erkeklerin işgücüne katılımı üzerinde ise uzun dönemde pozitif ya da negatif anlamlı bir etki oluşturmamaktadır. Lise ve dengi mesleki eğitim almış kadın ve erkeklerin, işsizliğin artması durumunda işgücü piyasasına katılım davranışları birbirinin tersi yöndedir. Güçenmiş işgücü etkisinin, hem kadın hem de erkek ilkökul mezunları için ya da daha genel bir ifade ile daha düşük eğitim düzeyine sahip emek arz ediciler için tespit edildiği sonuçlar, kalifiye olmayan işçilerin iş arama süreçlerine kayıt dışı piyasada devam etmiş olabileceği fikrine ek bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

7. Sonuç

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki sıkı ilişki, işgücü piyasasının seyri ile ilgili değerlendirmeler yapılırken işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranlarının birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu değerlendirmeler, işgücüne katılma oranı artışlarının yeni iş yaratma kapasitesinin sınırlı olduğu durumlarda işsizlik oranına da yansıtılabileceği bilgisi ışığında yapılmaktadır. Ancak, işgücüne katılma oranı işsizlik oranının temel belirleyicilerinden olmakla birlikte; ekonomik teori işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında çift yönlü bir ilişkinin olabileceğini işaret etmektedir.

İşsizlik oranından işgücüne katılma oranına doğru gelişebilecek bir ilişki ekonomik konjonktür ile ilişkilendirilmekte ve bu çerçevede ilişkinin yönü iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bu etkilerden ilki, konjonktürün daralma evresinde işsizlik oranının artması ve bu evrede iş bulmanın daha zor olması nedeniyle işgücü piyasasından çıkışlara bağlı olarak ortaya çıkan güvenmiş işçi etkisidir. Diğer bir deyişle güvenmiş işçi etkisi, işsizlik oranı artışlarının işgücüne katılma oranlarında düşüşe neden olduğu bir durumdur. İkinci etki ise daralma dönemi öncesinde işgücü piyasasında olmayan aile bireyinin, ailenin geçimini sağlayan bireyin işsiz kalmasıyla hanede ortaya çıkacak gelir kaybını telafi etmek amacıyla işgücü piyasasına çıkması ile oluşmaktadır. İlave işçi etkisi olarak adlandırılan bu etki, işsizlik oranı artışlarının işgücüne katılma oranında da artış oluşturması şeklinde gözlenmektedir. Bu etkilerin işgücü piyasasına

yansıması doğası gereği uzun dönemli bir süreç olduğu için, işgücü piyasasında hangi etkinin ortaya çıktığını ya da baskın olduğunu belirlemek uzun dönemli analizler ile mümkün olabilmektedir.

Bu çalışmada işsizlik oranı değişmelerinin toplulaştırılmış, cinsiyete göre ve cinsiyet-egitim durumuna göre işgücüne katılma oranlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Ekonometrik analizde Türkiye'nin Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemine ait işsizlik ve işgücüne katılma oranı veri setleri kullanılmıştır. Toplulaştırılmış ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile yapılan uzun dönemli analiz sonucunda, işgücü piyasasında gücümüş ya da ilave işçi etkisinin varlığına dair anlamlı bir bulgu elde edilememiş olmakla birlikte, cinsiyet-egitim düzeyi özelinde yapılan ek analizler farklı sonuçları işaret etmektedir. Özellikle yükseköğrenim ve mesleki düzeyde öğrenim görmüş kadınlar için sonuçlar, güçlü bir ilave işçi etkisi olduğu şeklinde elde edilmiş, yükseköğretim mezunu ya da görece yüksek eğitime sahip erkekler için ise işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında anlamlı bir uzun dönemli ilişki olduğu bulgusuna ulaşılammıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'de işsizliğin görece düşük olduğu zamanlarda işgücü piyasasında olmayan kalifiye kadınların bir 'yedek emek ordusu' görüntüsü sergilediğine kanıt oluşturmaktadır. Beşeri sermaye yatırımı yapılmış bu bireylerin işgücü piyasasına ilişkin ek düzenlemeler ve sosyal politikalar ile işgücü piyasasına kalıcı olarak katılabilmesi durumunda, verimlilik artışı kaynaklı ekonomik büyüme artışına katkı sağlayabilecekleri öngörülebilmektedir. İşgücüne katılımı ortalama anlamda daha düşük kalan mesleki eğitilmiş kadınlar, geliştirilecek politikalar için ayrı bir odak noktası olma özelliği taşımaktadır.

Düşük eğitim düzeyindeki kadınlar ile ilkokul ve lise ve dengi mesleki okul mezunu erkekler için elde edilen bulgular ise genel olarak gücümüş işçi etkisini işaret etmektedir. Makroekonomik veriler kullanılarak ulaşılan bu sonuçlar, işgücü piyasasından bir çıkış şeklinde değerlendirilebileceği gibi kayıt dışı işgücü piyasasına geçiş olarak da yorumlanabilir. İşgücü piyasasındaki bu hareket ile ilgili daha net bir yorum yapabilmek için mikro veri setleri ile ek analizler yapılması gerekmele birlikte, özellikle gücümüş işçi etkisinin düşük eğitim seviyesindeki bireyler için elde edilmesi durumu, bu hareketin kayıt dışı işgücü piyasasına geçiş olarak yorumlanabileceğine ek kanıtlar sunmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar, işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yönünün gelişiminde işgücüne katılma oranının mevcut düzeyinin etkisinin olabileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede işgücü piyasasında düşük işgücüne katılım durumu geçerli iken ilave işçi etkisinin, işgücüne katılma oranı yüksek olduğunda ise gücümüş işçi etkisinin baskın olacağı değerlendirilmektedir. Kadınların işgücüne katılma oranının oldukça düşük bir seviyede olduğu Türkiye'de, özellikle sahip oldukları nitelikler dolayısıyla işgücü piyasasında iş bulma olasılığı nispeten yüksek olan kadınlar için ilave işçi etkisinin baskın olması bu değerlendirme ile de uyumluluk göstermektedir.

Çalışma bulgularına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa makroekonomik veriler ile elde edilen sonuçlar, Türkiye işgücü piyasasında artan işsizlik nedeniyle ortaya çıkabilecek hane halkı gelir kaybını telafi etme görevini yüksek eğitilmiş ya da mesleki eğitim görmüş kadınların üstlendiğini işaret etmektedir. Mikro veriler kullanılarak yapılacak ek araştırmalar, hem diğer demografik ve ekonomik etkenlerin bu bulguyu destekleyip desteklemediğine dair ilave bilgiler sunabilecek, hem de farklı eğitim düzeylerinde tespit edilen gücümüş işçi etkisinin işgücü piyasasından gerçek bir çıkışı ifade edip etmediğini açıklayabilecektir.

Kaynaklar

- Ağazade, Seymur (2014), "Türkiye'de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yöntemleri ile Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 9, S. 3: 145–161.
- Akyeampong, Ernest B. (1992), "Discouraged Workers-Where Have They Gone?", *Perspectives on Labour and Income*, Vol. 4, No. 3, Article No. 5.
- Başlevent, Cem; Onaran, Özlem (2003), "Are Married Women in Turkey More Likely to Become Added or Discouraged Workers?", *Labour*, Vol. 17, No. 3: 439–458.
- Benati, Luca (2001), "Some Empirical Evidence on the 'Discouraged Worker' Effect" *Economics Letters*, Vol. 70, No. 3: 387-395.
- Biggart, Andy; Furlong, Andy (1996), "Educating 'Discouraged Workers': Cultural Diversity in the Upper Secondary School." *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 17, No. 3: 253-266.
- Blundell, Richard; Ham, John; Meghir, Costas (1998), "Unemployment, Discouraged Workers and Female Labour Supply", *Research in Economics*, Vol. 52, No. 2: 103–131.
- Bowen, William G.; Finegan, Thomas Aldrich (1969), *The Economics of Labor Force Participation*, Princeton: Princeton University Press.
- Bredtmann, Julia; Otten, Sebastian; Rulff, Christian (2013), "Husband's Unemployment and Wife's Labor Supply: The Added Worker Effect across Europe." *ILR Review*: 1-31.
- Burtan Doğan, Bahar; Kaya, Mehmet (2014), "TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri", *International Journal of Social and Economic Sciences*, Vol. 4, No. 2: 91-106.
- Cahuc, Pierre; Zylberberg, André (2004), *Labor Economics*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Cain, Glen George (1966), *Married Women in the Labor Force: An Economic Analysis*, Chicago: University of Chicago Press.
- Darby, Julia; Hart, Robert A.; Vecchi, Michela. (2001), "Labour Force Participation and the Business Cycle: A Comparative Analysis of France, Japan, Sweden and the United States." *Japan and the World Economy*, Vol.13, No. 2: 113-133.
- DİSK/Genel-İş Sendikası Araştırma Dairesi (2017), *Kayıtdışı İstihdam Raporu: Kasım 2017*, Ankara: DİSK/Genel-İş.
- Durak, Şuayip; Kaya, Vedat (2014), "Türkiye'de İşsizlik ve İşsizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar: Tarihsel Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 28, No. 2: 55–73.
- Eğilmez, Mahfi (2017), "İşsizlik Artıyor", <http://www.mahfiegilmez.com/2017/02/issizlik-artiyor.html> (Erişim: 15.03.2018).
- Filatrou, Olivier; Reynès, Frédéric (2012), "A New Estimate of Discouraged and Additional Worker Effects on Labor Participation by Sex and Age in OECD Countries." *OFCE Document de travail*, No. 9.
- Fuchs, Johann; Weber, Enzo (2017), "Long-Term Unemployment and Labour Force Participation: A Decomposition of Unemployment to Test for the Discouragement and Added Worker Hypotheses", *Applied Economics*, Vol. 49, No. 60: 5971-5982.
- Gong, Xiaodong (2010), "The Added Worker Effect and the Discouraged Worker Effect for Married Women in Australia." Discussion Paper no. 4816, Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA).
- IMF, (2017), World Economic Outlook Database, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx?sy=2006&ey=2022&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=26&pr1.y=11&c=186&s=LUR&grp=0&a=#notes> (Erişim: 15.03.2018).
- Kakıcı, Hülya; Emeç, Hamdi; Üçdoğruk, Şenay (2007), "Türkiye'de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, No. 5: 20–40.
- Karaoglan, Deniz; Okten, Cagla (2015), "Labor-Force Participation of Married Women in Turkey: A Study of the Added-Worker Effect and the Discouraged-Worker Effect", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 51, No. 1: 274-290.
- Lee, Grace H. Y.; Parasnis, Jaai (2014), "Discouraged Workers in Developed Countries and Added Workers in Developing Countries? Unemployment Rate and Labour Force Participation", *Economic Modelling*, Vol. 41: 90-98.
- Leibowitz, Arleen (1975), "Education and the Allocation of Women's Time", *Education, Income, and Human Behavior*, (Ed. F. Thomas Juster), Cambridge: NBER: 171-198.
- Lundberg, Shelly (1985), "The Added Worker Effect", *Journal of Labor Economics*, Vol. 3, No. 1: 11–37.

- Maloney, Tim (1987), "Employment Constraints and the Labor Supply of Married Woman: A Reexamination of the Added Worker Effect", *The Journal of Human Resources*, Vol. 22, No. 1: 51–61.
- Mincer, Jacob (1962), "Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply", *Aspects of Labor Economics*, (Ed. H. Gregg Lewis), Princeton: Princeton University Press: 63–105.
- Pandey, Amrendra; Shettigar, Jagadish (2017). "Relationship Between Monetary Policy and Industrial Production in India", *Current Issues in Economics and Finance*, (Eds. Bandi Kamaiah, C. S. Shylajan, S. Venkata Seshiah, M. Aruna, Subhadip Mukherjee), Singapore: Springer: 37–52.
- Parker, Susan W.; Skoufias, Emmanuel (2004), "The Added Worker Effect over the Business Cycle: Evidence from Urban Mexico", *Applied Economics Letters*, Vol. 11, No. 10: 625–630.
- Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongchaol; Smith, Richard J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 16, No. 3): 289–326.
- Phillips, Peter C. B.; Perron, Pierre (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, Vol. 75, No. 2: 335–346.
- Rankin, Bruce H.; Aytac, Işık A. (2006), "Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey", *Sociology of Education*, Vol. 79, No. 1: 25–43.
- Spletzer, James R. (2007), "Reexamining the Added Worker Effect", *Economic Inquiry*, Vol. 35, No. 2: 417–427.
- Stephens, Jr., Melvin (2002), "Worker Displacement and the Added Worker Effect", *Journal of Labor Economics*, Vol. 20, No. 3: 504–537.
- Tansel, Aysit; Ozdemir, Zeynel Abidin; Aksoy, Emre (2015), "Unemployment and Labor Force Participation in Turkey", *Applied Economics Letters*, Vol. 23, No. 3: 184–187.
- T. C. Kalkınma Bakanlığı (2014), Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018: İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: T. C. Kalkınma Bakanlığı.
- TÜİK, (2017). İşgücü İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim: 26.03.2018).
- Ulusal İstihdam Stratejisi (2014–2023) ve Eylem Planları (2017–2019) ile İlgili 04/07/2017 Tarihli ve 2017/22 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı, T. C. Resmi Gazete, 30177-Mükerrer, 7 Temmuz 2017. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170707m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170707m1.htm> (Erişim: 26.3.2018).
- UNFPA, (2017), The State of World Population 2017, New York: United Nations Population Fund. https://www.unfpa.org/sites/default/files/sowp/downloads/UNFPA_PUB_2017_EN_SWOP.pdf (Erişim: 25.03.2018).
- United Nations (2012), The Millennium Development Goals Report 2012, New York: United Nations.
- Yamak, Rahmi; Abdioğlu, Zehra; Mert, Nilcan (2012), "Türkiye’de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, No. 2: 41–58.
- Yenilmez, Füsün; Işıklı, Burhanettin (2010), "The Comparison of Labor Force Participation Rate of Women in Turkey with the World Country Groups" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 10, No. 3: 77–92.
- Yıldırım, Zekeriya (2014), "The Unemployment Rate and Labor Force Participation Rate Nexus for Female: Evidence from Turkey". *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 6, No. 5: 139–146.
- World Bank, (2017), World Development Indicators, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.TLF.CACT.FE.ZS&country=#advancedDownloadOptions> (Erişim: 26.03.2018).
- www.sgk.gov.tr

Ek: CUSUM ve CUSUMQ İstikrarlılık Testleri

